

راهکارهای حمایت از قربانیان محیط سایبری در جرایم منافی عفت و اخلاق عمومی

هاجر عبودی^۱

ابوذر سالاری فر^۲

علیرضا سایبانی^۳

چکیده

با فراگیر شدن فضای مجازی و در دسترس همگان قرار گرفتن این تکنولوژی و ظهور و بروز جنبه‌های حقوق کیفری در آن، لزوم حمایت از بزه‌دیدگان این فضا از اهمیت و ضرورت برخوردار گردید. بنابراین در این پژوهش که به روش توصیفی - تحلیلی تهیه و تنظیم شده است به ارزیابی حمایت کیفری از بزه‌دیده در قبال جرایم منافی عفت در محیط سایبری پرداخته شده است و مطالب مطروحه حول محور پاسخ به این پرسش اساسی بوده است که اصولاً اثربخشی سیاست تقنینی، قضایی و اجرایی ایران در حمایت از بزه‌دیده سایبری تا چه اندازه است. نتایج و یافته‌های پژوهش موید این مطلب است که حمایت‌های خاصی از بزه‌دیده در فضای سایبری به عمل آمده است، هم از نظر تقنینی چندین قانون اختصاصی در این حوزه تصویب شده است و هم از نظر اجرایی راهکارهایی نظیر جستجوگر ایرانی، تقویت پلیس فتا و اجرایی شدن راهکارهای پیشگیرانه از طریق اقدامات وزارت ارتباطات و آموزش و پرورش عملی شده است و هم از نظر قضایی راهکارهایی نظیر تخصیص قضات مخصوص، وکیل تسخیری، عدم تعلیق و تخفیف به مجرمین خاص پیش‌بینی شده است. البته اقدامات مذکور هرگز کافی و وافی نبوده است و نتایج تحقیق نشان داد که در این خصوص نواقص و موانعی وجود دارد، از جمله موانع حقوقی و سیاسی نظیر امکان مخفی ماندن مجرم در فضای مجازی و یا اتخاذ سیاست‌های تشدید کننده وقوع بزه در فضای مجازی، موانع فرهنگی و اقتصادی، نظیر فقدان نظارت کافی والدین بر فعالیت مجازی و سود مالی ناشی از جرایم فضای مجازی که برای رفع این نواقص و موانع پیشنهادهایی نظیر نامناسب جلوه دادن شرایط پیش جنایی، تقلیل خطرات از طریق اقدامات امنیتی، شناسایی عوامل خطر، پیش‌بینی سیم کارت مخصوص کودکان، پیش‌بینی فضای مجازی مخصوص کودکان، پیش‌بینی فیلترینگ، تخصیص کلاس آموزشی در مدارس در رابطه با نحوه استفاده از فضای مجازی، شناسایی کاربران فضای مجازی از طریق منشاء اتصال به اینترنت، واکنش غیر کیفری پلیس فتا در قبال بزه‌دیدگی در فضای مجازی ارایه شده است.

واژگان کلیدی

جرایم سایبری، بزه‌دیده سایبری، حمایت کیفری از بزه‌دیده سایبری، جرایم منافی عفت.

۱. گروه حقوق کیفری و جرم‌شناسی، واحد بندرعباس، دانشگاه آزاد اسلامی، بندرعباس، ایران.

Email: Hajarboodi@ymail.com

۲. عضو هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد بندرعباس، گروه حقوق کیفری و جرم‌شناسی، واحد بندرعباس، دانشگاه آزاد اسلامی، بندرعباس، ایران. (نویسنده مسئول)
Email: abuzar.salarifar@gmail.com

۳. عضو هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد بندرعباس، گروه حقوق کیفری و جرم‌شناسی، واحد بندرعباس، دانشگاه آزاد اسلامی، بندرعباس، ایران.
Email: alirezayasayebani@ymail.com

پذیرش نهایی: ۱۴۰۲/۱۲/۱۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۹/۱۶

طرح مسأله

حمایت از بزه‌دیده، حمایت از رهیافتی نو در علوم جنایی است که با تزریق آن به کالبد سیاست جنایی می‌توان الگویی از یک نظام دادگستری جنایی ترسیم کرد که افزون بر مدار بزه‌کار، بر مدار بزه‌دیده نیز بچرخد. ویژگی برجسته این رهیافت نو، گوناگونی مؤلفه‌های سازنده آن است. وقتی ذهن فرد به کالبدشکافی بدنه این رهیافت در چارچوب سیاست جنایی می‌پردازد، چندانگی لایه‌های سیاست جنایی، گونه‌گونی جنبه‌های این الگوی حمایتی را به روشنی مشخص می‌کند. قوانین و مقررات ویژه‌ای مورد نیاز است تا بر پایه یک سیاست جنایی قانون‌مدارانه، بزه‌دیده، مدار مؤلفه‌های هر یک از این جنبه‌ها را نشان بدهد. با توجه به موارد ذکر شده، خبرگان قانون اساسی می‌توانند با بازنگری نوآورانه در آن، بخش ویژه‌ای را برای حمایت از بزه‌دیده پیش‌بینی کنند. نقش دستگاه قضایی را در چارچوب یک سیاست جنایی قضایی بزه‌دیده مدار، نباید نادیده گرفت. این باور که بزه‌دیده همچون متهمان و بزه‌کاران از حقوق شخصی بهره‌مند هستند، باید در کالبد دستگاه قضایی و همه اجزای نظام دادگستری دمیده شود، بنابراین نقش دادرسان در تضمین حمایت اساسی از بزه‌دیده بسیار برجسته و حساس است. بی‌طرفی دادرس بیش از هر چیز در دستیابی به این حمایت اساسی نقش تعیین‌کننده دارد و با قوانین منسجم، دادرسان، از بزه‌دیده بهتر حمایت می‌کنند. معمولاً بزهکاران سایبری، نقاط حساس و حیاتی جوامع را هدف می‌گیرند تا اساسی‌ترین ضربات را مخصوصاً در جرایم منافی عفت وارد کنند. دغدغه اصلی تمام مخاطبان این کار، خسارات سنگین و جبران‌ناپذیر حیثیتی است.

بر این اساس، پرداختن به نیازهای بزه‌دیده سایبری و همچنین اقدامات و روش‌های پیشگیری از بزه منافی عفت به منظور حمایت بیشتر از بزه‌دیده، ضروری به نظر می‌رسد. این موضوع در حوزه جرم‌شناسی بزه‌دیده‌شناسی و حقوق جزای اختصاصی جای می‌گیرد. بزه‌دیده، کسی است که با رویداد یک جرم، آسیب و زیان می‌بیند. برای این که قربانی بتواند به جبران غرامت خود دست یابد، باید ساز و کارهای قضایی و اجرایی را نیز تقویت کرد. تجربه در بسیاری از کشورها نشان داده است که یک راه موثر برای رسیدگی به نیازهای متعدد قربانیان جرایم، وضع برنامه‌هایی است که حمایت اجتماعی، روان‌شناختی، عاطفی و مالی را فراهم سازند و در حیطه نهادهای اجتماعی و عدالت کیفری به طور موثر به قربانیان کمک کنند. بعضی از کشورها علاوه بر مقرراتی که به قربانی اجازه می‌دهد علیه مرتکب جرم، اقامه دعوی کند، قوانینی را وضع کرده‌اند که حق قربانی برای جبران خسارت و شرکت در جلسات دادرسی را به رسمیت شناخته‌اند. این امکانات باعث بازشناسی درد و رنج قربانی می‌شوند. در حال حاضر، جرائم اینترنتی با اشکال مختلفی صورت می‌گیرد که به استناد قانون جرائم رایانه‌ای ایران و

کنوانسیون بین‌المللی جرائم رایانه ای معروف به «کنوانسیون جرائم سایبری بوداپست سال ۲۰۰۱»، در چهار محور اصلی شامل: جرائم علیه داده ها و سامانه های رایانه ای، جرائم مرتبط با محتوا، جرائم ارائه دهندگان خدمات اینترنتی، قاچاق مکالمات تلفنی به تبیین مفهوم و ماهیت جرائم اینترنتی و بررسی انواع مختلف جرایم اینترنتی و همچنین صلاحیت کیفری در حوزه جرائم سایبری پرداخته شده است. البته قابل ذکر است که منظور نظر ما از بزه‌دیده صرفاً شامل بزه‌دیده بوده و به واسطه انتخاب قالب مقاله برای این پژوهش و محدودیت در حجم پژوهش، صرفاً به حمایت کیفری در قبال جرایم منافی عفت و اخلاق عمومی علیه بزه‌دیده به بحث و بررسی خواهیم پرداخت.

با توجه به موارد فوق الذکر، در این پژوهش پرسش‌های اساسی این است که اولاً اثربخشی سیاست تقنینی، قضایی و اجرایی ایران در حمایت از بزه‌دیده در قبال جرایم منافی عفت و اخلاق عمومی در فضای سایبری تا چه اندازه است؟ ثانیاً قانون، چه ابزارها و راهکارهایی برای پیشگیری از این جرایم در اختیار دارد؟ ثالثاً در سال‌های اخیر، چه تغییراتی در حمایت از بزه‌دیده در خصوص جرایم علیه منافی عفت در فضای سایبری در قانون اعمال شده است؟

۱- حمایت کیفری از بزه‌دیده مبتنی بر سیاست جنایی تقنینی

در این قسمت به حمایت‌های تقنینی برای جلوگیری از بزه‌دیدگی در فضای مجازی اشاره خواهیم کرد، این حمایت‌ها در قالب حمایت ماهوی و حمایت شکلی قابل تقسیم است.

۱-۱- حمایت ماهوی

منظور از حمایت ماهوی در قالب سیاست تقنینی، قوانین ماهوی نظیر قانون مجازات اسلامی و قانون جرایم رایانه‌ای و برخی از مقررات دیگر است که در ادامه آنها را مورد مطالعه قرار خواهیم داد.

۱-۱-۱- قانون جرایم رایانه‌ای مصوب ۱۳۸۸

فصل چهارم این قانون تحت عنوان جرائم علیه عفت و اخلاق عمومی به برخی از مصادیق اشاره کرده است، از جمله در ماده ۱۴ در خصوص انتشار، توزیع یا معامله محتویات مستهجن. همینطور در ماده ۱۵ نیز به مصادیقی نظیر کمک به دستیابی افراد به محتویات مستهجن، تحریک به ارتکاب جرائم منافی عفت یا استعمال مواد مخدر یا روان گردان یا خودکشی یا انحرافات جنسی یا اعمال خشونت آمیز اشاره شده است.^۱

۱. هرکس از طریق سامانه‌های رایانه‌ای یا مخابراتی یا حامل‌های داده مرتکب اعمال زیر شود، به ترتیب زیر مجازات خواهد شد: الف) چنانچه به منظور دستیابی افراد به محتویات مستهجن، آنها را تحریک، ترغیب، تهدید یا

۱-۱-۲- مصوبه کارگروه تعیین مصادیق مجرمانه ۱۳۹۹

بر اساس اعلام معاون دادستان کل کشور در امور فضای مجازی و دبیر کارگروه تعیین مصادیق محتوای مجرمانه، با مصوبات یک‌صد و بیستمین جلسه این کارگروه در تاریخ ۹۹/۰۹/۲۴ موارد جدیدی به فهرست مصادیق محتوای مجرمانه اضافه شده است. این موارد شامل مصادیق مجرمانه مرتبط با کودک آزاری، مصادیق مجرمانه مرتبط با جرایم رایانه‌ای و مصادیق مجرمانه مرتبط با امور سمعی و بصری است. ابلاغیه دادستانی کل کشور به چند نهاد متولی از جمله اتحادیه کشوری کسب‌وکارهای اینترنتی، سازمان نظام صنفی رایانه‌ای، مرکز تجارت الکترونیکی وزارت صمت، سازمان صوت و تصویر فراگیر سازمان صدا و سیما و مرکز فناوری اطلاعات و رسانه‌های دیجیتال وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، به این شرح است: «احتراماً، با توجه به مصوبات یکصد و بیستمین جلسه کارگروه تعیین مصادیق محتوای مجرمانه در تاریخ ۹۹/۰۹/۲۴، بندهای ذیل به عنوان مصادیق مجرمانه به فهرست مصادیق محتوای مجرمانه اضافه گردید. علیهذا با عنایت به وظایف قانونی آن مرجع در ثبت، ارائه پروانه با مجوز و نظارت بر کسب و کارها و سرویس‌های خدماتی، تجاری، مطبوعاتی، تبلیغاتی و ... مقتضی است ضمن اعمال نظارت لازم، موضوع مذکور به قید فوریت به تمامی اشخاص حقیقی و حقوقی مرتبط، ابلاغ گردد و نتیجه و موارد تخلف به این دبیرخانه اعلام شود: مصادیق مجرمانه مرتبط با کودک آزاری عبارتند از: اضافه شدن بند «ل» به فهرست مصادیق محتوای مجرمانه:

۱. توهین، انتشار، تبلیغ و ترویج محتوای مستهجن یا مبتذل که در آن‌ها از اطفال و نوجوانان استفاده شده است (بند ۸ ماده ۱۰ قانون حمایت از اطفال و نوجوانان)
۲. افشای هویت، اطلاعات و اسرار طفل یا نوجوانان بزه دیده یا در وضعیت مخاطره آمیز (موضوع ماده ۱۹ قانون حمایت از اطفال و نوجوانان)

تطمیع کند یا فریب دهد یا شیوه دستیابی به آنها را تسهیل نموده یا آموزش دهد، به حبس از نود و یک روز تا یک سال یا جزای نقدی از پنج میلیون (۵.۰۰۰.۰۰۰) ریال تا بیست میلیون (۲۰.۰۰۰.۰۰۰) ریال یا هر دو مجازات محکوم خواهد شد ارتکاب این اعمال در خصوص محتویات مبتذل موجب جزای نقدی از دو میلیون (۲.۰۰۰.۰۰۰) ریال تا پنج میلیون (۵.۰۰۰.۰۰۰) ریال است. ب) چنانچه افراد را به ارتکاب جرائم منافی عفت یا استعمال مواد مخدر یا روان گردان یا خودکشی یا انحرافات جنسی یا اعمال خشونت آمیز تحریک یا ترغیب یا تهدید یا دعوت کرده یا فریب دهد یا شیوه ارتکاب یا استعمال آنها را تسهیل کند یا آموزش دهد، به حبس از نود و یک روز تا یک سال یا جزای نقدی از پنج میلیون (۵.۰۰۰.۰۰۰) ریال تا بیست میلیون (۲۰.۰۰۰.۰۰۰) ریال یا هر دو مجازات محکوم می‌شود.

تبصره - مفاد این ماده و ماده (۱۴) شامل آن دسته از محتویاتی نخواهد شد که برای مقاصد علمی یا هر مصلحت عقلایی دیگر تهیه یا تولید یا نگهداری یا ارائه یا توزیع یا انتشار یا معامله می‌شود.

۳. انتشار هرگونه محتوا در جهت تحریک یا ترغیب به کودک آزاری در فضای مجازی (موضوع ماده ۱۰ و بند ۴ ماده ۱۰ قانون حمایت از اطفال و نوجوانان).

۴. برقراری ارتباط با طفل و نوجوان در فضای مجازی به منظور آزار جنسی (موضوع ماده ۱۲ و بند ۴ ماده ۱۴ قانون حمایت از اطفال و نوجوانان)

مصادیق مجرمانه مرتبط با جرایم رایانه‌ای: اضافه شدن زیر بند «ه ۱۰» به فهرست مصادیق محتوای مجرمانه: خرید و فروش هرگونه امتیاز و مجوز و نیز تبلیغ آنها؛ موضوع ماده ۲ قانون تشدید مجازات مرتکبین ارتشا و اختلاس و کلاهبرداری مصوب ۱۳۶۷ (خرید و فروش وام و تسهیلات بانکی در فضای مجازی).

مصادیق مجرمانه مرتبط با امور سمعی و بصری: اضافه شدن زیر بند «ز-۵» به فهرست مصادیق محتوای مجرمانه: فعالیت تارنماهای خبری غیر مجاز از به استناد قانون مطبوعات.

۱-۱-۳- ماده ۶۴۰ تعزیرات^۱

در این خصوص دو رای وحدت رویه وجود دارد که اشاره خواهیم کرد، طبق رای وحدت رویه شماره ۶۴۵ مصوب ۱۳۷۸/۹/۲۳ هیات عمومی دیوان عالی کشور: نظر به اینکه طبق ماده ۶۴۰ که به موجب ماده ۷۲۹ همان قانون کلیه مقررات مغایر با آن ملغی شده، نگهداری، طرح، نقاشی، نوار سینما و ویدئو یا به طور کلی هر چیزی که عفت و اخلاق عمومی را جریحه دار نماید، در صورتی که به منظور تجارت و توزیع باشد، جرم محسوب می‌شود، بنابراین صرف نگهداری

۱. اشخاص ذیل به حبس از سه ماه تا یک سال و جزای نقدی از یک میلیون و پانصد هزار ریال تا شش میلیون ریال و تا (۷۴) ضربه شلاق یا به یک یا دو مجازات مذکور محکوم خواهند شد:

۱. هر کس نوشته یا طرح، گراور، نقاشی، تصاویر، مطبوعات، اعلانات، علائم، فیلم، نوار سینما و یا بطور کلی هر چیز که عفت و اخلاق عمومی را جریحه دار نماید برای تجارت یا توزیع به نمایش و معرض انظار عمومی گذار یا بسازد یا برای تجارت و توزیع نگاه دارد.

۲. هر کس اشیاء مذکور را به منظور اهداف فوق شخصاً یا به وسیله دیگری وارد یا صادر کند و یا به نحوی از انحاء متصدی یا واسطه تجارت و یا هر قسم معامله دیگر شود یا از کرایه دادن آن‌ها تحصیل مال نماید. ۳. هر کس اشیاء فوق را به نحوی از انحاء منتشر نماید یا آنها را به معرض انظار عمومی بگذارد.

۴. هر کس برای تشویق به معامله اشیای مذکور در فوق و یا ترویج آن اشیاء به نحوی از انحاء اعلان و یا فاعل یکی از اعمال ممنوعه فوق و یا محل بدست آوردن آن را معرفی نماید.

تبصره ۱ - مفاد این ماده شامل اشیائی نخواهد بود که با رعایت موازین شرعی و برای مقاصد علمی یا هر مصلحت حلال عقلائی دیگر تهیه یا خرید و فروش و مورد استفاده متعارف علمی قرار می‌گیرد.

تبصره ۲ - اشیای مذکور ضبط و محو آثار می‌گردد و جهت استفاده لازم به دستگاه دولتی ذیربط تحویل خواهد شد.

وسایل مزبور در صورتی که تعداد آن آماده برای تجارت، امر تجاری و توزیع نباشد، از شمول ماده ۶۴۰ قانون مذکور خارج بوده و فاقد جنبه جزایی است. (گلدوزیان، ۱۳۹۴: ۵۸۶) طبق رای وحدت رویه شماره ۵۷۳ مورخ ۱۳۷۰/۱۱/۱ نیز جرایم مذکور در ماده ۱۰۴ قانون تعزیرات (ماده ۶۴۰ قانون تعزیرات)، از جرایم عمومی می‌باشد و رسیدگی به آنها در صلاحیت دادگاه‌های عمومی دادگستری است. (گلدوزیان، ۱۳۹۴: ۵۸۶)

تحلیلی که در این خصوص می‌توان ارایه کرد این است که قانونگذار در حوزه جرایم تعزیری به این مهم توجه داشته است و در گام نخست باید گفت که این موضوع را جرم‌انگاری کرده است و برای عنصر مادی و مصادیقی نظیر توزیع، تولید، نمایش و معرض انظار عمومی گذاشتن، یا تجارت و توزیع و معامله، عنصر قانونی ایجاد کرده است. هرچند توجه به این موضوع از سوی قانونگذار قابل تقدیر است، اما متأسفانه دیدگاه این ماده با توجه به زمان تصویب، ناظر بر فضای مجازی نبوده است.

۱-۱-۴- قانون نحوه مجازات اشخاصی که در امور سمعی و بصری فعالیت

غیرمجاز می‌نمایند مصوب ۱۳۸۶

در ماده ۳ این قانون جنبه‌های مختلفی از تولید، توزیع و تکثیر محتوای مستهجن مورد جرم‌انگاری قرار گرفته است، هم در قامت مباشر جرم و هم در قامت معاونت و سایر عوامل تولید و تکثیر. ضمن اینکه این ماده قانونی آثار مستهجن و مبتذل را تعریف و هریک را جداگانه جرم‌انگاری نموده است. در ماده ۵ مواردی نظیر وسیله تهدید قراردادن آثار مستهجن، تهیه فیلم یا عکس از محل‌هایی که اختصاصی بانوان بوده و آنها فاقد پوشش مناسب می‌باشند و تهیه مخفیانه فیلم یا عکس مبتذل از مراسم خانوادگی و اختصاصی دیگران مورد اشاره قرار گرفته است^۱ و در ماده ۸ که از دیگر مواد این قانون است به هرزه‌نگاری اشاره و جرم‌انگاری شده است. در تحلیل این قانون نیز باید گفت که در سال ۱۳۸۶، قانونگذار به مانند ماده ۶۴۰ تعزیرات مجدداً برای اموری نظیر توزیع و تکثیر و تولید محتوای مستهجن دست به وضع قانون زده است. زوایای جدیدی نسبت به قانون تعزیرات در این قانون ایجاد شده است، از جمله اینکه محتوای مستهجن دستاویزی برای تهدید قرار گیرد یا محتوای خصوصی مراسم‌ها و مهمانی‌ها و غیره. اما

۱. مرتکبان جرائم زیر به دو تا پنج سال حبس و ده سال محرومیت از حقوق اجتماعی و هفتاد و چهار ضربه شلاق محکوم می‌شوند: الف- وسیله تهدید قراردادن آثار مستهجن به‌منظور سوءاستفاده جنسی، اخاذی، جلوگیری از احقاق حق یا هر منظور نامشروع و غیرقانونی دیگر. ب- تهیه فیلم یا عکس از محل‌هایی که اختصاصی بانوان بوده و آنها فاقد پوشش مناسب می‌باشند مانند حمام‌ها و استخرها و یا تکثیر و توزیع آن. ج- تهیه مخفیانه فیلم یا عکس مبتذل از مراسم خانوادگی و اختصاصی دیگران و تکثیر و توزیع آن.

آنچه که قابل بیان است این موضوع خواهد بود که آنطور که باید و شاید در این قانون نیز به جزئیات مساله پورنوگرافی و مصادیق متفاوت آن و همینطور فضای مجازی توجهی نشده است و صرفاً این قوانین ورودی و مبادی و اولین گام‌های قانونگذار با مساله محتوای مستهجن است که با کلیات تقنین شده است و در حال حاضر نیاز دارد که از متن مبتدی خارج شده و زوایای مختلف و مصادیق مختلف آن وارد قانون شود.

۱-۱-۵- مقررات و ضوابط شبکه‌های اطلاع رسانی رایانه‌ای مصوب ۱۳۸۰ شورای انقلاب فرهنگی

در بند ۶ این مقررده آمده است که تولید و عرضه موارد زیر توسط رساها (ISP) و کاربران ممنوع می‌باشد: اشاعه فحشا و منکرات و انتشار عکس‌ها و تصاویر و مطالب خلاف اخلاق و عفت عمومی.

همینطور در بند ۷ آمده است که تولید و عرضه موارد زیر توسط شبکه‌های انتقال اطلاعات رایانه‌ای ممنوع می‌باشد: اشاعه فحشاء و منکرات و انتشار عکس‌ها و تصاویر و مطالب خلاف اخلاق و عفت عمومی.

در تحلیل این ماده نیز باید گفت که متأسفانه مانند دو قانون مذکور تصویب شده است و به نوعی تکرار همان مفاد و بیان همان عناصر مادی است و صرفاً در اینکه این مساله در بازه زمانی اوایل دهه هشتاد مورد توجه قانونگذار قرار گرفته است مثبتی تلقی می‌شود و گر نه با متن مطلوبی که زوایای مختلف مساله را مورد توجه قرار داده باشد فاصله دارد.

۱-۲- حمایت شکلی

منظور از حمایت شکلی در قالب سیاست تقنینی، قوانین شکلی نظیر دادرسی کیفری و حمایت مالی و معنوی است که در ادامه آنها را مورد مطالعه قرار خواهیم داد. به دلیل ابهامات و خلأهای موجود در حمایت از بزه‌دیدگان سایبری، ماده ۶۸۷ ق. ا.د^۱ مقرر داشته است که اگر برای جرم رایانه‌ای و سایبری تعیین و تکلیفی از سوی قانون مقرر نگردیده باشد، باید به اصل قانون آیین دادرسی کیفری ارجاع داد. اصولاً گونه‌های سیاست جنایی دولت‌ها در حمایت از بزه‌دیدگان اصولاً در سه حالت حمایت از بزه‌دیده، بلافاصله پس از تحقق جرم، در مرحله دادرسی و صدور حکم و ملاً در مرحله اجرای احکام و تأمین ضرر و زیان وی می‌باشد در قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ در مواد ۷۱ و ۷۲ به رعایت و تضمین و حفظ حقوق بزه دیده و

۱. در مواردی که برای رسیدگی به جرایم رایانه‌ای مقررات خاصی پیش‌بینی نشده، موضوع تابع قانون آیین دادرسی کیفری است.

رعایت حقوق شهروندی و مطابق قانون حفظ حقوق شهروندی مصوب ۱۳۸۳ تأکید می‌نماید و در ماده ۱۴، ۱۵ و ۱۷ این قانون اشاره می‌کند که شاکی می‌تواند جبران تمامی ضرر و زیان‌های مادی و معنوی و منافع ممکن‌الحصول ناشی از جرم را پس از تعقیب متهم و تا قبل از اعلام ختم دادرسی مطالبه کند و دادگاه مکلف است ضمن صدور رأی کیفری در خصوص ضرر و زیان وارد به مدعی خصوصی، رأی مقتضی صادر نماید. (رایجان اصلی، ۱۳۹۰: ۶۵) در مواد ۷۰ و ۷۱ این قانون که حمایت از بزه‌دیده محجور می‌باشد که در صورت دسترسی یا عدم دسترسی به متهم .. و امکان یا شرایط طرح شکایت و پیگیری آن را ندارند، برای تعقیب کیفری متهمین مقرر نموده است و این امر به جز مواد مذکور در مواد ۲۰۱، ۳۶۷ و ۳۶۸ تأکید شده است و همچنین در ماده ۸۱ در زمان صدور دستور، تعلیق تعقیب متهم در بند الف مقنن حفظ حقوق بزه‌دیده را مورد توجه داشته است و اعلام نموده که متهم بایستی در ارائه خدمات بر بزه‌دیده در جهت رفع یا کاهش آثار زیانبار مادی یا معنوی ناشی از جرم یا رضایت وی اقدام نماید. در وظایف و اختیارات باز پرس در ماده ۹۷ به منظور حمایت از بزه‌دیده و خانواده وی در برابر تهدیدات، بازپرس را مکلف نموده دستورات مقتضی را به ضابطان دادگستری در حمایت از وی صادر نماید.

در ماده ۹۹ قانون مذکور و در ابتدای ذیل ماده ۶ به عنوان اصل کلی مقرر شده است که متهم، بزه‌دیده، شاهد و سایر افراد ذیربط از حقوق خود در فرآیند دادرسی آگاه شوند و سازوکارهای رعایت و تضمین این حقوق فراهم شود. این امر در بند ب ماده ۹۶ مورد تأکید قرار گرفته است که بازپرس تصویر متهمان دستگیر شده به ارتکاب جرایم را برای آگاهی بزه‌دیدگان و طرح شکایت و یا اقامه دعوی خصوصی توسط آنان منتشر نماید. مقنن در حمایت از بزه‌دیدگان، ضابطه خاصی برای اطفال و زنان بزه‌دیده پیش بینی نموده که به موجب ماده ۳۱ و ۴۲ قانون ادک، بازجویی و تحقیق از زنان و افراد نابالغ در صورت امکان توسط ضابطان آموزش دیده و با رعایت موازین شرعی انجام شود.

در بند ث ماده ۴۵ ق ادک که در مقام مصادیق جرایم مشهود است، به قصد جلوگیری از پیشگیری و تداوم جرم و با هدف حمایت از بزه‌دیده شرایطی را مهیا کرده است که ضابطان بتوانند در منزل بزه‌دیده وارد شده و حمایت لازم را اعمال کنند. مطابق با ماده ۱۰۱ نیز شاکی می‌تواند در تحقیقات مقدماتی حضور یابد و از اوراق پرونده تصویر تهیه نماید و یا پرونده را مطالعه نماید و از همه مهم‌تر اینکه چنانچه دسترسی به اطلاعات فردی بزه‌دیده از قبیل شماره تلفن و نشانی و.. احتمال خطر و تهدید جدی علیه تمامیت جسمانی و حیثیت بزه‌دیده را به همراه داشته باشد، بایستی تدابیر مقتضی برای جلوگیری از دسترسی به این اطلاعات از سوی بازپرس و دادگاه در مرحله رسیدگی مطابق ماده ۱۰۱ صورت پذیرد. کما اینکه این امر در ماده

۴۰ ق ادک به ضابطان نیز در پرهیز از افشای اطلاعات بزه دیده و شهود تأکید شده است و همچنین در صورت تقاضای تأمین خواسته در توقیف اموال متهم، بازپرس مطابق ماده ۱۰۷ و ۱۰۸ قرار تأمین خواسته را صادر نماید و در جمع آوری ادله شاکی و انجام تحقیقات و معاینه محلی و بازرسی و کارشناسی بازپرس دقت و توجه کافی در جمع آوری ادله استنادی شاکی را داشته باشد و چنانچه شاکی از تخلف کارشناس متضرر گردد می تواند مطابق ماده ۱۶۷ از کارشناس مطالبه جبران خسارت نماید. (زکوی، ۱۳۹۲: ۱۰۲) در صورتی که شاکی برای معرفی شهودش قادر به تأمین هزینه ایاب و ذهاب نباشد به دستور بازپرس هزینه ها از محل اعتبارات قوه قضاییه مطابق ماده ۲۱۵ پرداخت می گردد. جهت تضمین حقوق بزه دیده برای جبران ضرر و زیان، بازپرس پس از تفهیم اتهام مطابق ماده ۲۱۷ و ۲۴۷ ق ادک، یکی از قرارهای تأمین یا نظارت قضایی مصرح در آن را برای متهم صادر می نماید. بازپرس و دادستان پس از ختم تحقیقات، چنانچه بزه دیده به قرارهای نهایی صادره، مثل منع تعقیب یا موقوفی تعقیب و... محکوم باشد، می تواند مطابق ماده ۲۷۰ به دادگاه اعتراض کند تا چنانچه حقوق وی در این مرحله تضییع گردیده، مورد رسیدگی قرار گیرد. مطابق تبصره ماده ۳۴۷ قانون مذکور هرگاه دادگاه حضور و دفاع وکیل را برای شخص بزه دیده فاقد تمکن مالی را ضروری بداند، برای وی وکیل با هزینه قوه قضاییه انتخاب می کند. در ماده ۳۵۹ به ترافعی بودن دادرسی تأکید شده برای بزه دیده ای که قادر به تکلم زبان فارسی نیست یا ناشنوا است در مواد ۳۶۷ و ۳۶۸، دادگاه مکلف به دعوت مترجم رسمی مورد وثوق می باشد. ماده ۴۰۴ که تسریع در دادرسی و صدور حکم است، قضات دادگاه کیفری را مکلف نموده تا پس از اعلام ختم دادرسی در همان جلسه مبادرت به صدور رأی نمایند. (اله وردی، ۱۳۹۷: ۹)

از دیگر حقوق بزه دیده در فرآیند دادرسی، موضوع احاله و رد دادرسی است و مطابق تبصره ماده ۴۱۹ ق ادک، احاله پرونده نایبستی موجب عسر و حرج شاکی یا مدعی خصوصی گردد. لذا آنچه از حقوق حمایتی بزه دیده و همچنین اصول تضمین حقوق بزه دیده در مرحله فرآیند صدور حکم حاصل می شود شامل: مستدل بودن احکام، تسریع صدور حکم، صدور حکم ضرر و زیان در ضمن حکم کیفری تقاضای اعسار و معافیت موقت از پرداخت هزینه دادرسی در شکایت کیفری و در دعاوی ضرر و زیان ناشی از جرم، تشدید حکم مجازات بدوی، در مرحله تجدید نظرخواهی می باشد.

۳-۱- حمایت مالی و معنوی

پیش بینی سازوکار جبران آثار ناشی از بزه دیدگی یکی از مهمترین مولفه های حقوق کیفری در راستای حمایت از بزه دیدگان جرایم رایانه ای می باشد. برخلاف مولفه های حمایتی دیگر، آثار سازوکار جبران به طور مستقیم بر بزه دیدگان جرایم فوق تبلور می یابد و هرچه گسترده باشد از

گسترش آسیب وارده در اثر ارتکاب جرم علیه بزه‌دیدگان جلوگیری می‌کند. جبران آثار بزه‌دیدگی شامل جبران خسارت، پرداخت غرامت، اعاده وضع به حالت سابق و اعاده حقیقت یا توان بخشی و توان است. (یوسفی، ۱۳۸۸: ۱۷۴)

این سازوکار به دو شکل رسمی یعنی جبران خسارت مادی و معنوی و نیز پرداخت غرامت دولتی، عمومی و فردی و همینطور غیر رسمی مثل میانجی‌گری، سازش، داوری و صلح و آشتی قابل اعمال است. در ایران جبران پذیری مالی خسارت‌های مادی به طور کلی پذیرفته شده است و از این جهت می‌توان گفت که نظام کیفری ایران همسو با اصول و معیارهای پذیرفته شده در زمینه حمایت‌های مالی، جبران خسارت مادی را مبنای حمایت مالی از بزه‌دیدگان قرار داده است که جلوه‌هایی از آن در قانون جرایم رایانه‌ای متبلور است. در کنار جبران خسارات مادی، حمایت‌های معنوی (عاطفی و حیثیتی) هم نسبت به بزه‌دیدگان جرایم رایانه‌ای باید مورد توجه قرار گیرد، روشن است که هر جرمی گذشته از خسارات مادی، آزرده‌گی خاطر بزه‌دیده را نیز در فضای سایبری به همراه دارد. (Curran, 2007:919)

این آزرده‌گی خاطر که از آسیب به عواطف و احساسات فرد یا حیثیت شخص برمی‌خیزد و در جرم‌های مختلف بازتاب‌های گوناگون دارد، درد و رنج عاطفی و حیثیتی نامیده می‌شود. جبران درد و رنج‌های عاطفی به دلیل برآوردناپذیری مالی از جبران خسارت مادی جدا است. حمایت عاطفی کمک‌های روانشناسانه‌ای است که برای ترمیم درد و رنج‌های عاطفی بزه‌دیدگان انجام می‌شود و پیش از هر چیز نقش روانشناسان و روانکاوان در آن برجسته است. حمایت عاطفی از بزه‌دیدگان را می‌توان از گذر مراکز خصوصی روان درمانی بهره‌مند از روانشناسان متخصص تضمین کرد.

در حقوق داخلی در ماده ۱۰ قانون مسئولیت مدنی و همینطور در ماده ۱۴ قانون آیین دادرسی کیفری جبران خسارت معنوی علاوه بر خسارت مادی مورد توجه مقنن قرار گرفته است. مهمترین ملاک و مبنای مسئولیت مدنی و جبران خسارت در متن قوانین، مرتبط با قانون مسئولیت مدنی مصوب ۱۳۳۹ است که بیش از سایر قوانین به زوایای مختلفی از مسئولیت مدنی و لزوم جبران آن پرداخته است. در متن ماده ۱ این قانون به خسارات معنوی نیز اشاره شده است.^۱

در این ماده قانونی به صراحت در کنار جبران خسارات مادی به ضرر معنوی نیز اشاره شده

۱. هر کس بدون مجوز قانونی عمداً یا در نتیجه بی‌احتیاطی به جان یا سلامتی یا مال یا آزادی یا حیثیت یا شهرت تجارتی یا به هر حق دیگر که به موجب قانون برای افراد ایجاد گردیده لطمه‌ای وارد نماید که موجب ضرر مادی یا معنوی دیگری شود مسئول جبران خسارت ناشی از عمل خود می‌باشد

است و مبنای اصلی خسارات معنوی و جبران آن همین ماده ۱ قانون مسئولیت مدنی است که در رویه قضایی، لوایح وکلا و ... مورد استناد قرار می‌گیرد. ماده دوم^۱ این قانون نیز مقرر داشته است که در موردی که عمل وارد کننده زیان موجب خسارت مادی یا معنوی زیان دیده شده باشد دادگاه پس از رسیدگی و ثبوت امر او را به جبران خسارات مزبور محکوم می‌نماید. ماده قانونی دیگری که به صراحت از امکان ضرر معنوی به صورت اجتماعاً و در کنار ضرر مادی و یا به صورت مستقل و انفرادی اشاره کرده است، ماده ۲ قانون مذکور است که ضمن تایید امکان وصول ضرر معنوی، از آن به صورت ضرری مستقل و یا ضرری در کنار ضرر مادی یاد کرده است. ماده ۹ و ۱۰ قانون مسئولیت مدنی نیز به موضوع ضرر معنوی و لزوم جبران آن اشاره شده است.^۲

اهمیت ضرر معنوی و خسارات معنوی و همچنین لزوم جبران آن آنقدر زیاد بوده که قانون اساسی کشور به عنوان یک میثاق ملی و قانون اصلی کشور، به این مهم توجه داشته است. از جمله مواردی که در قانون اساسی به ضرر معنوی و جبران آن اشاره شده است اصل ۱۷۱ قانون اساسی است.^۳

پیش از تصویب قانون آیین دادرسی کیفری در سال ۱۳۹۲، خسارت معنوی مورد توجه قانونگذار قرار گرفته بود اما در رویه قضایی کمتر مورد توجه قضات قرار می‌گرفت و دلیل آن غیر شفاف بودن روش‌های جبران خسارت معنوی بود. اما قانون ۱۳۹۲، در ماده ۱۴ به الزامی بودن جبران خسارت معنوی را مجدداً مورد توجه قرار داد و به روش‌هایی نیز برای جبران خسارت معنوی اشاره نمود تا به این ترتیب بهانه دیگری برای محجور ماندن قواعد جبران خسارت

۱. در موردی که عمل وارد کننده زیان موجب خسارت مادی یا معنوی زیان دیده شده باشد دادگاه پس از رسیدگی و ثبوت امر او را به جبران خسارات مزبور محکوم می‌نماید و چنان چه عمل وارد کننده زیان فقط موجب یکی از خسارات مزبور باشد دادگاه او را به جبران همان نوع خساراتی که وارد نموده محکوم خواهد نمود.

۲. در ماده ۹ مقرر شده است که: «دختری که در اثر اعمال حيله یا تهدید و یا سوء استفاده از زیر دست بودن برای همخواهی نامشروع شده می‌تواند از مرتکب علاوه از زیان مادی مطالبه زیان معنوی هم بنماید». (قانون مسئولیت مدنی مصوب ۱۳۳۹) طبق ماده ۱۰ نیز: «کسی که به حیثیت و اعتبارات شخصی یا خانوادگی او لطمه وارد شود می‌تواند از کسی که لطمه وارد آورده است جبران زیان مادی معنوی خود را بخواهد هر گاه اهمیت زیان و نوع تقصیر ایجاب نماید دادگاه می‌تواند در صورت اثبات تقصیر علاوه بر صدور حکم به خسارت مالی حکم به رفع زیان از طریق دیگر از قبیل الزام به عذرخواهی و درج حکم در جراید و امثال آن نماید». (قانون مسئولیت مدنی مصوب ۱۳۳۹)

۳. هرگاه در اثر تفسیر یا اشتباه قاضی در موضوع یا در حکم یا در تطبیق حکم بر مورد خاص، ضرر مادی یا معنوی متوجه کسی گردد، در صورت تقصیر، مقصر طبق موازین اسلامی ضامن است و در غیر این صورت خسارت به وسیله دولت جبران می‌شود و در هر حال از متهم اعاده حیثیت می‌گردد.

معنوی در رویه باقی نماند.^۱

همچنین قانونگذار آیین دادرسی کیفری در سال ۱۳۹۲، در ماده ۸۱ نیز به جبران خسارات معنوی در قالب یکی از شروط تعلیق تعقیب متهم اشاره داشته است.^۲

۲- حمایت کیفری از بزه‌دیده مبتنی بر سیاست جنایی اجرایی

در ادامه مباحث به حمایت‌های مبتنی بر سیاست جنایی اجرایی اشاره خواهیم کرد، حمایت‌هایی که مبتنی بر سیاست جنایی اجرایی است، شامل مواردی نظیر پیش‌بینی جستجوگر ایرانی، رمز عبور و فیلترینگ و نظایر آن است که در ادامه به آنها اشاره خواهیم نمود.

۲-۱- پیش‌بینی جستجوگر ایرانی

با توجه به اینکه موتورهای جستجوگر بیگانه پرکاربرد نظیر گوگل، یاهو و غیره از خارج از ایران مدیریت شده و سرورهای اصلی آن خارج از ایران هستند، دغدغه و نگرانی‌هایی در این زمینه ایجاد شده و پیشنهادهایی مطرح شده است که اگر موتورهای جستجوگر ایرانی را جایگزین موتورهای بیگانه نماییم، می‌توانیم محتوای آن را مدیریت کنیم، البته این موضوع تفکیکی بین کودکان و بزرگسالان قائل نشده است. به هر روی در ادامه به نقاط قوت و ضعف این پیشنهاد خواهیم پرداخت. استفاده از موتورهای جستجوگر ایرانی دارای یکسری از مزایا و یکسری از معایب است. نقد وارده این است که اولاً موتورهای جستجوگری که تاکنون به عرصه ورود کرده‌اند، عمدتاً اطلاعات خود را از گوگل دریافت کرده و در اختیار مخاطب ایرانی قرار می‌دهد که البته در این فرایند، اطلاعات مد نظر فیلتر یا سانسور می‌شود که عملاً نمی‌توان گفت اتفاق

۱. شاکی می‌تواند جبران تمام ضرر و زیان‌های مادی و معنوی و منافع ممکن الحصول ناشی از جرم را مطالبه کند.

تبصره ۱- زیان معنوی عبارت از صدمات روحی یا هتک حیثیت و اعتبار شخصی، خانوادگی یا اجتماعی است. دادگاه می‌تواند علاوه بر صدور حکم به جبران خسارت مالی، به رفع زیان از طرق دیگر از قبیل الزام به عذرخواهی و درج حکم در جراید و امثال آن حکم نماید.

تبصره ۲- منافع ممکن‌الحصول تنها به مواردی اختصاص دارد که صدق ائتلاف نماید. همچنین مقررات مرتبط به منافع ممکن‌الحصول و نیز پرداخت خسارت معنوی شامل جرائم موجب تعزیرات منصوص شرعی و دیه نمی‌شود

۲. در جرائم تعزیری درجه شش، هفت و هشت که مجازات آنها قابل تعلیق است، چنانچه شاکی وجود نداشته، گذشت کرده یا خسارت وارده جبران گردیده باشد و یا با موافقت بزه‌دیده، ترتیب پرداخت آن در مدت مشخصی داده شود و متهم نیز فاقد سابقه محکومیت مؤثر کیفری باشد، دادستان می‌تواند پس از اخذ موافقت متهم و در صورت ضرورت با اخذ تأمین متناسب، تعقیب وی را از شش ماه تا دو سال معلق کند. در اینصورت، دادستان متهم را حسب مورد، مکلف به اجرای برخی از دستورهای زیر می‌کند: ارائه خدمات به بزه‌دیده در جهت رفع یا کاهش آثار زیانبار مادی یا معنوی ناشی از جرم با رضایت بزه‌دیده و ...»

مثبتی در ارایه موتور جستجوگر مستقل افتاده است و ضمن اینکه اگر مثلاً گوگل، ایران را تحریم کند، عملاً این موتورهای داخلی نیز از حیز انتفاع ساقط خواهند شد. ثانیاً موتورهای جستجوگر ادعایی مبنی بر اینکه مخصوص کودکان باشند، ندارند، اما اگر موتور جستجوگر مخصوص کودکان تهیه شود، می‌توان به مزایای آن امیدوار بود که محتوای رده بندی شده بر اساس سن و سال کودک را به صورت هوشمند در اختیار او قرار دهد و به این ترتیب امکان دسترسی به محیط و سایت و فضایی که امکان خطر و بزه‌دیدگی او وجود دارد محدود نماید. تا کنون در ایران توسط نخبگان علمی و اشخاص دانشگاهی مرتبط با نهادهای دولتی یا سازمان‌های مرتبط با فضای مجازی، موتورهای جستجوگر ایرانی به راه انداخته شده است که نمونه آنها «یوز» و «پارسی‌جو» است. بر اساس آمارهایی که رسانه‌های ایران اعلام کرده‌اند کاربران ایرانی روزانه ۲۰ میلیون جستجو در گوگل انجام می‌دهند و به دلیل استفاده از گوگل، بیشتر کاربران در ایران، آدرس دقیق سایت‌های مختلف را بلد نیستند و از موتور جستجو برای این کار استفاده می‌کنند، در سال‌های اخیر دو موتور جستجو ایرانی با نام‌های یوز و پارسی‌جو معرفی شده بود اما هر دو موتور با وجود سرمایه‌گذاری‌های زیاد چندان کاربردی نیستند و عمده اطلاعات خود را از همان گوگل برداشت می‌کنند. (فتح الهی، ۱۳۹۸: ۲۲) این در حالی است که ظرفیت علمی کشور برای ایجاد موتورهای جستجوگر غیردولتی و مستقل که توسط بخش خصوصی حمایت شده باشد وجود دارد، ضمن اینکه اگر خواست و اراده‌ای هم برای تقویت موتورهای جستجوی داخلی وجود نداشته باشد، لاقلاً از شورای عالی فضای مجازی، وزارت ارتباطات، وزارت علوم و آموزش و پرورش و نهادهای خصوصی مرتبط با فضای مجازی و حقوق کودکان انتظار می‌رود که موتورهای جستجوگر مخصوص کودکان را تهیه و تدارک ببینند، تا حداقل این گروه سنی از مضرات و سوء استفاده‌های احتمالی و بزه‌دیدگی در فضای مجازی مصون بمانند. الگوی گوگل می‌تواند در این زمینه راهگشا باشد، چرا که گوگل، یک موتور جستجوی امن برای کودکان تهیه کرده است که کار جستجوی اینترنتی در گوگل را با رعایت اصول تربیتی و اخلاقی و بر اساس تناسب محتوای ارائه شده در سایت‌ها با شرایط سنی کودکان انجام میدهد و نتایجی را که فاقد عناصر نامناسب برای آنها است به نمایش در می‌آورد. بدون شک یکی از بزرگترین دغدغه‌های امروز برای تمامی والدین گسترش ابزارهای تکنولوژیک و ورود آنها به تمامی بخش‌های زندگی است، به گونه‌ای که از یک سو بنابر مقتضیات عصر حاضر و برای پیشرفت همزمان کودکان با دانش جهانی، امکان منع آنها از به کارگیری ابزارهای جدید و اتصال به دنیای اینترنت وجود ندارد و از سوی دیگر خطرات گوناگون بسیاری در کمین این گروه

معصوم است که می‌تواند آسیب‌های جبران‌ناپذیری بر ذهن و روان و زندگی آنها وارد کند. اگر چه هیچگاه نمی‌توان با اطمینان کامل از تمامی جوانب موجود، کودکان را در دنیای پهن‌آور تکنولوژی رها نمود، اما در این میان ابزارهایی نیز برای هر چه ایمن‌تر نمودن ارتباط آنها با اینترنت ایجاد شده‌اند که موتورهای جستجوی امن کودکان یکی از این ابزارها به شمار می‌رود.

۲-۲- لزوم تعیین رمز عبور

یکی از راهکارهای پیشگیری وضعی برای کاهش آسیب‌دیدگی و بزه‌دیدگی کودکان در فضای مجازی، تعیین رمز عبور بر روی کامپیوترها، لپ‌تاپ‌ها و گوشی‌های موبایل از یک سو و یا رمزگذاری برای دسترسی به برخی از سایت‌ها است که در ادامه مزایا و ایرادات و گنجایش این راهکار را مورد نقد و بررسی قرار خواهیم داد. ایجاد رمز عبور می‌تواند از چندین جهت مفید و دارای مزایا باشد، این رمز عبور می‌تواند رمزی باشد که والدین بر روی وسایل الکترونیکی با قابلیت اتصال به اینترنت می‌گذارند، یا ایجاد رمز عبور برای جلوگیری از ورود اشخاص غریبه به شبکه‌های اجتماعی کودکان باشد. همان‌طور که می‌دانیم، محبوب‌ترین شبکه‌های اجتماعی، فیس‌بوک، توییتر و اینستاگرام است. همه این شبکه‌های اجتماعی مجهز به تنظیمات شخصی برای مسدود کردن مهمان ناخواسته و حفاظت آنلاین از اطلاعات شخصی هستند. هنگامی که برای کودک حساب شخصی ایجاد می‌شود، باید او را راهنمایی کرد و نحوه استفاده درست و همچنین چگونگی پیشگیری از خطرهای احتمالی را به او آموزش داد و کمک کرد رمز عبور ایمنی را انتخاب کند و با هیچ‌کسی غیر از والدین آن را به اشتراک نگذارد.

بخش دیگری از رمزگذاری مربوط به رمزگذاری اطلاعات والدین در ابزار و وسایلی است که کودکان نیز به آن دسترسی دارند، در این خصوص باید اطمینان حاصل کرد که از کامپیوتر به خوبی محافظت می‌شود. بر روی برنامه‌هایی که ممکن است برای کودک مخرب باشند یا بستر بزه‌دیدگی آنها را فراهم کند، باید رمز و پسورد گذاشت. رمزگذاری راهی مناسب جهت حفظ کودک از محتوایاتی است که ممکن است برای کودکان مناسب نباشند. با این حال، چنانچه رمزی نیز تعیین می‌شود، حتماً از نحوه بازیابی اطلاعات نسبت به هک شدن رمز، باید اطلاع داشت. این روزها کودکان بیش از آنچه تصور می‌کنیم اطلاعات دارند، بنابراین باید از انواع نرم افزار هک اطلاع داشته و خود را بروز نگاه داشت و اطمینان حاصل کرد که دست کودکان به هیچ کدام از آنها نمی‌رسد. استفاده از فرایند رمزگذاری در همه معانی آن که در قسمت پیشین مورد بحث قرار گرفت، از ظرفیت و گنجایش فراوانی برای مدیریت کودکان و محافظت از آنها در قبال بزه‌دیدگی در فضای مجازی برخوردار است، منتهی باید از نظر قانونگذاری و اجرایی توسط دستگاه‌های دولتی زیربط جدی گرفته شود. نمونه اقدامات فیس‌بوک در این خصوص

می‌تواند الگوی مناسبی برای نشان دادن ظرفیت و گنجایش رمزگذاری باشد، فیسبوک به عنوان یک شبکه اجتماعی تصمیم گرفته است که از فناوری رمزگذاری سرتاسری این پیام رسان استفاده کند که هدف آن جلوگیری از ورود و دسترسی منحرفان جنسی و افرادی است که دنبال آزار کودکان هستند.

۳-۲- حمایت از طریق نهادهای دولتی و اجرایی

بخش دیگری از حمایت‌های صورت گرفته از طریق نهادهای دولتی و اجرایی خواهد بود، مانند تاسیس پلیس فتا، اقدامات وزارت ارتباطات، وزارت آموزش و پرورش و سایر ارگان‌های دولتی که در ادامه به بحث و مطالعه در خصوص اقدامات آنها خواهیم پرداخت.

۳-۲-۱- تاسیس پلیس فتا

یکی از نهادهای بسیار مهم و مرتبط با بزه‌دیدگی در فضای مجازی، پلیس فتا است که در ادامه عملکرد این نهاد را در این حوزه بررسی خواهیم کرد. اختصاص دادن بخشی از مجموعه پلیس در پلیس فتا به حفاظت از شهروندان در قبال جرایمی که در فضای مجازی آنها را تهدید می‌کند یکی از واکنش‌های مناسب خواهد بود که تاثیر بسزایی در کاهش جرایم علیه شهروندان در فضای مجازی خواهد داشت، زیرا تخصصی کردن موضوع و اختصاص بخش جداگانه پلیسی در این حوزه می‌تواند در اقدامات سریع و بازدارنده و آگاهسازی موثر باشد و انعکاس این موضوع در سطح جامعه مجرمین احتمالی را از ارتکاب جرم در فضای مجازی را منصرف خواهد کرد.

۳-۲-۲- وزارت ارتباطات و اطلاعات

یکی از بخش‌های زیرمجموعه دولت که تاثیر بسزایی در پیشگیری غیرکیفری دولتی از بزه‌دیدگی در فضای مجازی دارد، وزارت ارتباطات است که در ادامه هم به نقد کنش‌های این وزارتخانه خواهیم پرداخت و هم به ظرفیت‌های کنش این وزارتخانه جهت جلوگیری غیرکیفری از بزه‌دیدگی در فضای مجازی ذیل عنوان پیشگیری غیرکیفری دولتی اشاره خواهیم کرد. وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات با رونمایی اپلیکیشن پیشگیری از آسیب‌های فضای مجازی گام مهمی در این خصوص برداشته است، این اپلیکیشن یک استارت‌آپ در حوزه تربیت دیجیتال کودک است که با ایجاد امکان نظارت والدین بر فعالیت‌های کودکان در فضای مجازی، در مسیر تجاری‌سازی قرار گرفته است. این اپلیکیشن با هدف کنترل رفتار کودکان و تربیت رسانه‌ای آنها توسط والدین‌شان طراحی شده است، در حال حاضر در دو نسخه تلفن همراه والدین و تلفن همراه فرزندان تهیه شده که امکان مشاهده برنامه‌های نصب‌شده و همچنین میزان مصرف اینترنت در گوشی فرزندان را به والدین می‌دهد و والدین می‌توانند نرم‌افزارها و یا مصرف اینترنت گوشی فرزندشان را مدیریت نمایند. با این روش والدین می‌توانند به تلفن همراه

فرزندشان و فعالیت‌های او را در فضای مجازی تا حدود زیادی نظارت داشته باشند. در راستای طرح حفاظت از کودکان در فضای مجازی "کوآ"، استارت آپ حمایت از کودک و اینترنت با محوریت کودکان و نوجوانان رونمایی شده است و اقدامات مطلوبی در عرصه آسیب‌های فضای مجازی صورت پذیرفته است و هدف از این استارت آپ بالا بردن سواد و اطلاعات رسانه‌ای والدین برای مدیریت حضور بهتر فرزندانشان در فضای مجازی است و در مرحله بعد به آموزش مهارت‌های فردی و رسانه‌ای کودک می‌پردازد تا قدرت تفکر و آگاهی او نسبت به این محیط و مهارت مواجهه با آسیب‌ها و مخاطرات موجود را افزایش می‌دهد. البته چون وزارت ارتباطات مسئول مستقیم فضای مجازی در کشور است، قطعاً علاوه بر کارها و اقداماتی که انجام داده است، با تکیه بر ظرفیت علمی و فناوری خود قابلیت این را دارد که اقدامات وسیع‌تری برای صیانت و حفاظت از اطفال و نوجوانان در قبال جرایم احتمالی در فضای مجازی انجام دهد. اقدامات آموزشی، فرهنگ سازی، اطلاع رسانی و ارایه تدابیر آموختنی در حوزه نحوه استفاده صحیح از فضای مجازی و خطراتی که شهروندان را تهدید می‌کند از وظایف اصلی این وزارتخانه است، زیرا نهادهای ارگان‌های دیگر علیرغم اینکه بر فضای مجازی نظارت دارند اما توان علمی و فنی و ظرفیت علمی موجود در این وزارتخانه را ندارند، لذا بار اصلی فرهنگ سازی و آموزش در خصوص خطرات موجود در فضای مجازی بر عهده این وزارتخانه خواهد بود که با تعامل با مدارس، صدا و سیما و رسانه‌ها قابل تحقق خواهد بود. (ذبیح الله نژاد، ۱۳۹۶: ۷)

یکی از این برنامه‌ها که در کانادا اجرا شده است پروژه‌ای است که در آن پلیس ویژه کودکان و نوجوانان کانادا، برای پیشگیری در محیط داخلی و خارجی مدارس، برنامه ویژه‌ای را طراحی و اجرا نموده است. در این برنامه، پلیس با برگزاری جلسات سخنرانی برای مسئولان و کارکنان مدارس و جلب همکاری ایشان، با اتخاذ تدابیر پیشگیرانه مناسب، اقدام به برگزاری جلسات اطلاع‌رسانی برای دانش آموزان و نمایش فیلم‌های ویدیویی، تأثیرها و بازی‌های آموزشی در زمینه شیوه‌های واکنش در مقابله با افراد زورگیر و قلدر و پیشگیری از بزه‌دیدی کودکان اقدام نموده است. این برنامه در سال ۲۰۰۲ میلادی، در سطح ۱۴۰ دبیرستان در «کبک» کانادا، به صورت موفقیت آمیز اجرا شده است. (Audette, 2003: 14)

در آمریکا برنامه «توسعه اجتماعی از طریق پلیس مدارس»، یک اقدام پیشگیرانه کوتاه مدت مبتنی بر مدرسه است که در سال ۱۹۹۸ میلادی در مرکز مطالعه کودکان دانشگاه یال تهیه شده است. در این برنامه، افسران پلیس جامعه محور و روانشناسان بالینی کودکان، جهت برگزاری جلسات هفتگی برای کمک به دانش آموزان در معرض خطر، گرد هم می‌آیند. برنامه شامل هشت جلسه ۵۰ دقیقه‌ای آموزش در هفته، به همراه جلسات نظرسنجی پیش از دوره و پس از دوره، مجموعاً به مدت ده جلسه است. این برنامه، در خلال روزهای مدرسه اجرا می‌شود. افسران

پلیس، به طور ویژه انتخاب شده و آموزش می‌بینند و در جلسات مشترک با روانشناسان شرکت می‌کنند. (Gillis, 2003:23)

۳- نقد ناکارآمدی حمایت کیفری از بزه‌دیده

در این قسمت به طور کلی به نقد ناکارآمدی حمایت کیفری از بزه‌دیده اختصاص خواهد داشت و علاوه بر پرداختن به اقدامات انجام شده، به ناکافی بودن و ناکارآمد بودن آنها از رویکرد منتقدانه پرداخته خواهد شد.

۳-۱- نقد کارآمدی حقوقی و سیاسی

در قدم اول از نقد ناکارآمدی و ناکارآمد بودن حمایت کیفری از بزه‌دیده به نقد اقدامات سیاسی و حقوقی در خصوص حمایت کیری از بزه‌دیده خواهیم پرداخت.

۳-۱-۱- علل ناکارآمدی حقوقی

برخی از علل ناکارآمدی رویکردهای حمایت کیفری از قربانیان جرایم سایبری، منشاء و مبنای حقوقی دارند که در این قسمت به آنها اشاره خواهیم کرد.

۳-۱-۱-۱- امکان مخفی ماندن مجرم

مانند بسیاری از کاربران اینترنت، این افراد از اسامی مستعار استفاده می‌کنند و به عنوان کاربر مهمان و ناشناس به یک سایت متصل می‌شوند و برای نیروهای نظامی و امنیتی بسیار دشوار است که هویت واقعی آنها را ردیابی کنند، در فضای مجازی و سایبری هم موانع فیزیکی مانند ایست و بازرسی، مرز یا گمرک وجود ندارد در نتیجه شانس ناشناس ماندن مجرم بسیار بالا است. به عبارت دیگر می‌توان گفت که جرم‌شناسان می‌گویند یکی از دلایل کثرت وقوع جرم در حاشیه شهرها، مهاجرنشین بودن آنها و ناشناخته بودن افراد یک محلّه برای همدیگراست. بر حسب تجربه نیز ثابت شده است که اگر افراد یک محل همدیگر را بشناسند کمتر مرتکب جرم می‌شوند. فضای سایبر فضایی است که اهالی آن در عین وجود ارتباط، همدیگر را نمی‌شناسند و هر روز می‌شود با یک هویت خاص وارد این فضا شد، لذا این فضا خودبه‌خود جرم‌زا و آسیب آفرین است. حتی اگر پلیس هم پس از زحمات زیاد بتواند آدرس مجرم را پیدا کند چون در فضای واقعی با مرزهای جغرافیای و محدودیت‌های آن روبروست اگر مجرم در کشور دیگر باشد به سختی می‌شود او را دستگیر و مجازات کرد.

۳-۱-۱-۲- سهولت در دستیابی به اهداف ارتکاب جرم

یکی از دلایلی که اطفال در فضای مجازی مورد هدف قرار می‌گیرند را می‌توان در سهولت ارتباط‌گیری با آنها اخذ اطلاعات راحت‌تر از آنها، سهولت در اختیار گرفتن رمز و پسورد از آنها به

نسبت بزرگسالان، کمبود اطلاعات آنها نسبت به فضای مجازی و پیچیدگی‌های آن، باور پذیری هویت جعلی برای اطفال و مواردی از این دست دانست که رفع آنها نیازمند اطلاع رسانی، افزایش آگاهی و کمک گرفتن از والدین و نظارت آنها بر فعالیت اطفال در فضای مجازی است.

۳-۱-۲- علل ناکارآمدی سیاسی

برخی از علل ناکارآمدی رویکردهای حمایت کیفری از قربانیان جرایم سایبری، منشاء و مبنای سیاسی دارند که در این قسمت به آنها اشاره خواهیم کرد.

۳-۱-۲-۱- اتخاذ سیاست‌های تشدید کننده وقوع بزه در فضای مجازی

در این قسمت می‌توان به عنوان یکی از دلایل سیاسی تاثیرگذار بر وقوع جرم در فضای مجازی به سیاست‌های اشاره کرد که ناآگاهانه و یا ناشی از کم اطلاعی توسط دولت اجرایی می‌شود و نه تنها عاملی برای کاهش جرم در فضای مجازی نمی‌شود، بلکه وقوع بزه را تشدید و دوچندان می‌کند. ضعف قوانین، عدم اصلاح قوانین، بی‌توجهی سیاسی به موضوع جرایم سایبری و از اولویت خارج کردن این موضوع، چشم‌پوشی از بزه سایبری در نهادهای دولتی تخصصی، عدم ارایه راهکارهای پیشگیرانه توسط قوه مقننه، عدم اختصاص امکانات لازم برای برخورد و مقابله با جرایم سایبری، تصویب قوانین با ضمانت اجرای نامتناسب و غیره بخشی از این سیاست‌هایی است که اعمال آنها باعث تشدید وقوع جرم جرایم سایبری می‌شود.

۳-۱-۲-۲- امتناع آگاهانه از مداخله در جرایم در فضای مجازی

از جمله علل سیاسی ایجاد کننده جرم در فضای مجازی، بی‌توجهی سیاست‌های کلان کشوری به این موضوع و به نوعی امتناع آگاهانه از دخالت در این حوزه‌ها است، بدین معنا که دغدغه و مساله حمایت از قربانیان جرم در فضای مجازی، اصولاً کمرنگ بوده و در مباحث سیاسی کلان حاکمیتی مطرح نیست و یا به واسطه محدودیت‌ها یا منافع اقتصادی به صورت آگاهانه از آنها امتناع می‌شود، شاید اگر بنا به دخالت باشد، باید طرح‌هایی پیش‌بینی و اجرا شود، بدیهی است که چنین مساله‌ای بار مالی فراوانی برای دولت و حاکمیت خواهد داشت، لذا فقدان تدبیر مشخص در این خصوص باعث شده است که به واسطه هزینه‌بر (اعم از سیاسی و مالی) بودن این موضوع، به صورت عامدانه از دخالت در آن امتناع شود.

۳-۲- ناکارآمدی روش‌های پیشگیرانه و جبرانی

در این قسمت به طور کلی به نقد ناکارآمدی روش‌های پیشگیری و جبرانی از بزه‌دیده شدن در فضای مجازی اختصاص خواهد داشت و علاوه بر پرداختن به اقدامات انجام شده، به ناکافی بودن و ناکارآمد بودن آنها از رویکرد منتقدانه پرداخته خواهد شد.

۳-۲-۱- ناکارآمدی روش‌های پیشگیرانه از جرایم در فضای مجازی

یکی از جلوه‌های قابل نقد و بررسی، کارآمدی یا ناکارآمدی روش‌های بازدارنده و پیشگیرانه از بروز جرایم در فضای مجازی است که در این مبحث به آنها پرداخته خواهد شد.

۳-۲-۱-۱- موانع پیشگیری از جرایم در فضای سایبر

برخی از این محدودیت‌ها ناشی از ماهیت پیشگیری اجتماعی از جرم است، لذا یکی از نکات بسیار مهمی که باید در خصوص تدابیر پیش‌گیرانه اجتماعی مورد توجه قرار داد، این است که به لحاظ اقدامات زیربنایی و اساسی که در دستور کار قرار می‌گیرد، نمی‌توان انتظار داشت همانند تدابیر پیش‌گیرانه وضعی یا ضمانت اجرای کیفری و غیرکیفری، در کوتاه مدت نتایج محسوس و قابل مشاهده‌ای به دست آید. البته این مساله هیچ‌گاه از دیدگاه جرم‌شناسان و متخصصان پیش‌گیری یک نقطه ضعف محسوب نمی‌شود، زیرا این تدابیر زیربنایی فکری و شخصیتی بزه-کاران و بزه‌دیدگان بالقوه را هدف قرار می‌دهند که در صورت تحقق اهداف پیش‌بینی شده، جامعه‌ای سالم و متعهد به رعایت هنجارها و ارزش‌های پذیرفته شده به وجود خواهد آمد. با این حال، بیشتر مسئولان اجرایی چنین دیدگاهی را ندارند. آن‌ها می‌خواهند در کوتاه مدت آثار مقابله با جرایم را مشاهده کنند و آن را در کارنامه خود به ثبت برسانند و به همین دلیل، حاضرند هزینه‌های بیشتری در راستای اتخاذ و اجرای انواع تدابیر پیشگیرانه وضعی و ضمانت اجرای کیفری و غیرکیفری متحمل شوند، اما در کوتاه مدت نتایج مقطعی به دست آورند. از این رو متأسفانه به دلیل وجود چنین تفکری، چندان به سیاست‌های پیشگیرانه اجتماعی بها داده نمی‌شود.

یکی از مبهم‌ترین موانع طبیعی یا به عبارت بهتر از اجزای جدایی‌ناپذیر فضای سایبر، امکان‌پذیر بودن انجام تمامی فعالیت‌های رایانه‌ای و به خصوص شبکه‌ای در خلوت است. خلوت از آن جهت که باعث می‌شود شخص به سرعت بدون مشاهده کسی یا حتی بهتر از آن، بی‌آن که کسی اجازه داشته باشد به حریم او تعرض کند، مطابق میل خود عمل کند و این یک مانع برای تدابیر پیشگیرانه اجتماعی محسوب می‌شود. با قبول این که وظیفه یا به عبارت بهتر رسالت اصلی تدابیر اجتماعی، نهادینه کردن عدم توجه به انگیزه‌های مجرمانه و منحرفانه درونی است، اما نباید از یاد برد که محیط نیز بر غلیان یا فروکش کردن این انگیزه‌ها تأثیر قابل توجهی دارد. (جلالی فراهانی، ۱۳۸۷: ۱۶)

در دنیای فیزیکی، بسیاری افراد حتی در جایی که تدابیر پیشگیرانه وضعی وجود ندارد تا فرصت و ابزار ارتکاب جرم را سلب کنند، باز هم به دلیل این که در یک محیط بیگانه به سر می‌برند و انواع احتمال‌ها از ذهن آن‌ها عبور می‌کند، کمتر انگیزه‌های درونی آنان بیدار می‌شود.

در حالی که فضای سایبر این امکان را فراهم آورده که در خصوصی‌ترین و ایمن‌ترین مکان، زمینه‌های ارتکاب شدیدترین ناهنجاری‌ها فراهم گردد، که اگر کسی بتواند انگیزه‌های خود را سرکوب کند و در این فضای بیکران در میان انواع فرصت‌های مغتنم مجرمانه و منحرفانه لغزشی از او سر نزند، یکی از نمونه‌های بارز خود ساخته سرکوب کننده هوای نفس خواهد بود. همین مزیت، یعنی امکان ارتکاب در حریم امن در کنار ناشناس نگه داشتن هویت واقعی، باعث شده بسیاری از افراد در فضای سایبر و در دنیای فیزیکی دو چهره یا شخصیت متفاوت از خود بروز دهند. این افراد، به دلایل بسیار در دنیای خارج هیچ‌گاه تمایلات منحرفانه و مجرمانه خود را بروز نمی‌دهند و نزد همگان به عنوان یک چهره معتبر و واجد احترام شناخته می‌شوند. اما زمانی که در خلوت پای رایانه می‌نشینند و به فضای سایبر وارد می‌شوند، انواع تمایلات ناهنجار آن‌ها بیدار می‌شود. نمونه‌های بسیاری مشاهده شده که برای مثال شخصی مربی برجسته یک مدرسه بوده و در طول زندگی خود هیچ خطایی از او سر نرفته، اما چون که توانسته در فضای سایبر با یک شخصیت متفاوت ظاهر شود و به زعم خود شخصیت واقعی خود را از دیگران بپوشاند، تمایلات آزارگری یا آزاربینی جنسی او بیدار شده و تا آن‌جا پیش رفته که در دنیای فیزیکی منجر به مرگش شده است.

۳-۲-۱-۲- راهکارهای پیشگیرانه پیشنهادی

برای پیشگیری از ارتکاب جرم در فضای مجازی علیه قربانیان، میتوان به برخی از راهکارها اشاره داشت که ذیلاً بیان می‌شود:

۳-۲-۱-۲-۱- نامناسب جلوه دادن شرایط پیش جنایی

پیشگیری وضعی با مداخله در اوضاع و احوال ماقبل بزهکاری و بر هم زدن شرایط مشرف بر بزهکاری، به دنبال کاهش جذابیت آماج، افزایش خطر ارتکاب جرم و به صورت کلی نامناسب جلوه دادن وضعیت پیش جنایی است. (نیازپور، ۱۳۸۶: ۳۱۴)

نقش مردم در نامناسب جلوه دادن شرایط پیش جنایی، معطوف به آموزش دادن به اهداف جرم در فضای مجازی و نیز دخل و تصرف در وضعیت‌های پیش جنایی مانند ابزار و وسایل ارتکاب جرم و همینطور اماکن مربوط به این جرم است که نهایتاً احتمال بروز این جرایم را کاهش می‌دهد. (صیقل، ۱۳۸۹: ۷۶)

سازمان‌های مردم نهاد نقش موثری در آموزش و هشدار نسبت به خطرات جرم در فضای سایبری و ارتباط با باندها و گروه‌ها یا پذیرفتن پیشنهاد آنها خواهند داشت و از سوی دیگر علاوه بر این نهادها خود مردم نیز در راستای پیشگیری غیرکیفری نیز می‌توانند در ابزار ارتکاب جرم تاثیرگذار باشند و آنها را تحت تاثیر قرار داده و با اقداماتی نظیر گزارش مردمی ناامن کنند.

۳-۲-۱-۲-۲- شناسایی عوامل خطر

خانواده نخستین کانون و محیط اجتماعی است که در آن دو نسل بارور و نورسته در کنار هم با صفا و صمیمیت به تعامل و ارتباط عمیق می‌پردازند، (عظیم زاده اردبیلی، ۱۳۸۲: ۹) در واقع، زیربنای اصلاح هر جامعه‌ای در خانواده شکل می‌گیرد. استحکام خانواده موجب استحکام روحی و جسمی اعضای آن خانواده می‌شود. به علاوه، خانواده با ایفای صحیح وظایف خود می‌تواند از بسیاری از انحرافات پیشگیری کند. اما مسئله مورد بحث در اینجا عبارت از این است که اگر خانواده به هر دلیلی نتواند وظایف خود را عملی سازد، آیا تأثیری بر بزه‌دیده شدن اعضای خود، به خصوص کودکان دارد یا خیر؟ در پاسخ به این سؤال باید گفت قریب به اتفاق محققان مسائل حقوقی کودکان و نوجوانان بر این نظر توافق دارند که هسته و منشأ اصلی بسیاری از مسائل ناهنجار مربوط به کودکان و نوجوانان را باید در خانواده جستجو کرد. (شریف، ۱۳۸۷: ۱۰۸) اگر بنا به دلایلی خانواده به وظایف مادی و معنوی خود درست عمل نکند با بزه‌دیدگی روبرو خواهد شد. بسیاری از ناهنجاری‌ها، ولگردی، تن‌فروشی، دیوانگی‌های ظاهری و بسیاری از آسیب‌های اجتماعی در اثر سهل‌انگاری در زندگی خانوادگی و اداره امور آن و تربیت فرزندان است. (صادقی، ۱۳۷۰: ۷۱) در برخی از تحقیقات اینگونه نتیجه‌گیری شده است که ما می‌دانیم در خانواده‌هایی که در آن فقدان صمیمت و کمبود محبت و حمایت از کودک موج می‌زند، خانواده‌هایی که والدین در آن از مهارت‌های تربیت کودک محرومند و خانواده‌هایی که در آنها اختلاف، کشمکش، خشونت و بدرفتاری چشمگیر است، کودکان به احتمال زیاد در معرض بزه‌دیدگی خواهند بود، این در حالی است که پشتیبانی و حمایت‌های موجود در فضای خانواده می‌تواند از کودک در برابر هر نوع عامل خطرزای بیرونی محافظت کند. (Farrington, 2003)

در حقیقت، محیط خانواده تحت تأثیر عوامل گوناگون می‌تواند به عنوان محیطی نامساعد جهت سوق دادن کودک به بزهکاری یا بزه‌دیدگی عمل کند که از این عوامل تحت عنوان عوامل خطر یا ریسک فاکتور نام برده‌اند. در تعریف این عوامل گفته شده است که عوامل خطر آن ویژگی‌ها، خصوصیات، ناراحتی‌ها یا شرایطی است که اگر در یک شخص فرضی جمع شود، به احتمال زیاد منجر به بزهکاری یا بزه‌دیدگی در او می‌شود. به عبارت دیگر، با وجود این عوامل، پیش‌بینی بزهکاری یا بزه‌دیدگی در آینده راحت‌تر است. در این ارتباط، عواملی چون سطح پایین اقتصادی و اجتماعی خانواده، خلافکار بودن پدر و مادر، روابط ضعیف پدر و مادر با فرزند، خشونت و یا سهل‌انگاری در تربیت، نظارت ضعیف، از هم گسیختگی خانواده، جدایی از پدر و مادر، غفلت و درگیری در سطح خانواده، ضعف والدین در تربیت فرزند و نداشتن مهارت، سوءرفتار با کودک و... به عنوان عوامل خطر موجود در سطح خانواده شناسایی

شده که خطر ابتلا به بزه‌دیدگی در جرایمی نظیر جرایم فضای مجازی را در کودک و نوجوان را افزایش می‌دهند. (Furnell, 2002: 86) البته باید گفت برخی از عوامل خطر مرتبط با خانواده ایستا هستند، در حالیکه برخی دیگر دارای ویژگی پویایی هستند. عوامل خطر ایستا یا ثابت، مانند سوابق جنایی و مشکلات روانی پدر و مادر بعید است در طول زمان تغییر کند. با این حال عوامل خطر پویا مانند پایین بودن سطح عملکرد و رفتار پدر و مادر، خشونت پدر و مادر در خانواده و یا اعتیاد به مواد مخدر را می‌توان از طریق پیشگیری مناسب و اجرای برنامه‌های درمانی اصلاح کرد. بنابراین جهت پیشگیری از جرایم فضای مجازی باید که ابتدا خانواده‌ها و زنان و مردان آسیب دیده را به عنوان عوامل خطر مورد توجه قرار داد.

۳-۲-۱-۲-۳- پیش‌بینی سیم کارت مخصوص کودکان

برای مقابله و پیشگیری از بزه‌دیدگی در فضای مجازی، یکی از راهکارها که متناسب با پیشگیری وضعی است، پیش‌بینی سیم کارت مخصوص کودکان با محدودیت‌های لحاظ شده برای این گروه سنی است که می‌تواند در آمار مربوط به سوء استفاده، بزه‌دیدگی و جرایم علیه اطفال در فضای مجازی راهگشا باشد، در ادامه این راهکارها را از جوانب مختلف مورد بررسی قرار خواهیم داد. در این حوزه ایراد خاصی به نظر نمی‌رسد و در خصوص مزایای آن نیز باید گفت که وجود سیم‌کارت‌های متصل به اینترنت مخصوص کودکان، فضای مجازی در اختیار آنها را به نحو پالایش یافته در اختیار آنها قرار می‌دهد و می‌توان محتوا و مفادی که در اختیار آنها قرار می‌گیرد را از پیش کنترل و هدایت کرده و اقتضائات آنها و نیازهای کودکان در فضای مجازی مانند بسیاری از امور آموزشی و پژوهشی را در اختیار آنها قرار داد که دیگر بیم نفوذ افراد بیگانه، سوء استفاده از فضای مجازی کودکان یا بزه‌دیدگی آنها در این محیط وجود نداشته باشد. پیش‌بینی سیم کارت مخصوص کودکان، در کاهش دادن خطرات جرایم علیه کودکان در فضای مجازی تاثیر بسزایی خواهد داشت که این تجربه در برخی از کشورها به عرصه اجرا رسیده و موفق نیز بوده است، در ایران نیز با توجه به افزایش حساسیت‌ها نسبت به جرایم علیه کودکان در فضای مجازی، سیم کارت مخصوص کودکان در دستور کار قرار گرفته است. از جمله این اقدامات می‌توان به سیم‌کارت انارستان همراه اول اشاره کرد که سیم‌کارتی اعتباری رایگان^۱ است که برای مجموعه کودکان و نوجوانان (سنین ۶ تا ۱۸ سال) ایرانی و پاسخ به نیازها و خواسته‌های آنها طراحی شده و برای اولین بار در کشور عرضه می‌شود. این سیم‌کارت ضمن پوشش دادن تمامی نیازهای مکالمه و پیامک این گروه سنی، امکان استفاده از فضای اینترنتی سالم، امن و پرسرعت، با بسته‌های متنوع، متناسب با سن آنها را فراهم می‌کند. از طریق این سیم کارت امکان اتصال به دنیای بزرگی از برنامه‌های جذاب و مفید فراهم می‌گردد.

۳-۲-۱-۴- پیش‌بینی فضای مجازی مخصوص کودکان

از جمله راهکارهای بسیار مهم که اخیراً توسط نهادهای دولتی و همین‌طور سازمان‌های مربوط به کودکان در کشور رواج یافته است بحث پیش‌بینی فضای مجازی مخصوص کودکان است، به این معنا که به واسطه اینکه نمی‌توان بسیاری از سایت‌ها را از دسترس خارج نمود و به این ترتیب بزرگسالان نیز دچار محدودیت خواهند شد، این راه پیشنهاد شده است که اصولاً فضای مجازی کودکان از بزرگسالان به طور کلی تفکیک شود. یکی از راهکارهای پیشگیرانه پیش‌بینی اینترنت کودکان مستقل از اینترنت عمومی جامعه است که با آن تولید محتوای گسترده‌ای مخصوص کودکان و نوجوانان در فضای اینترنت صورت می‌گیرد و امکاناتی را در اختیار والدین و خانواده‌ها برای کمک به فرزندانشان قرار می‌دهد. چگونگی فراهم کردن زیرساخت‌های لازم برای تولید محتوای مخصوص کودکان هم از این قرار بوده که با وجود عدم نیاز این کار به زیرساخت مستقل، بخشی از یک زیرساخت تعریف شده و درواقع وزارت ارتباطات باید امکانات لازم را به‌ازای این سند تعریف کند. در بسیاری از کشورهای اروپایی هم این موضوع وجود دارد و اینترنت کودکان و نوجوانان و اینترنت خانواده و اینترنت عموم در بعضی از کشورها متفاوت است؛ البته یک اینترنت است اما میزان دسترسی را خود خانواده‌ها انتخاب می‌کنند که بتوانند با شرایط متناسب‌تری مواجه باشند.

۳-۲-۱-۵- شناسایی کاربران فضای مجازی از طریق منشاء اتصال به اینترنت

یکی از راهکارهای پیشگیری برای جلوگیری از بزه‌دیدگی در فضای مجازی که جنبه کیفی نیز دارد ترتیب دادن راهکارهایی است که به موجب آن بتوان کاربران فضای مجازی را از طریق منشاء اتصال به اینترنت شناسایی کرد، به این ترتیب اگر افراد در فضای مجازی قابل شناسایی باشند، بسیاری از جرایم کاهش خواهد یافت. در سال‌های گذشته، شورای عالی فضای مجازی در ایران از بررسی طرحی خبر داد که براساس آن کاربران قبل از ورود به اینترنت احراز هویت می‌شوند. هدف از این کار، اجرای سطوح متفاوت فیلترینگ برای گروه‌های مختلف کاربران اینترنتی در ایران بود. بر اساس نظریه شورای عالی فضای مجازی یکی از برنامه‌ها، بررسی پیشنهادی برای اعمال متفاوت فیلترینگ برای گروه‌های مختلف مردم از لحاظ سن و شغل است که در این راستا باید کاربر قبل از استفاده از اینترنت، احراز هویت شود تا امکان تفکیک خدمات فیلترینگ برای کاربران وجود داشته باشد. برای مثال سطح دسترسی به اینترنت برای یک پژوهشگر و یک بازرگان باید با یک نوجوان و دانش‌آموز متفاوت باشد در این راستا ابعاد اجرایی این پیشنهاد در مرکز ملی فضای مجازی در دست بررسی است. متأسفانه پس از سپری شدن حدود هفت سال از طرح مجهول و عجیب فوق‌الذکر، هنوز این موضوع و پیشنهاد به سرانجام

نرسیده است و ابعاد آن نیز مشخص نیست و صحبت‌های مطرح است که اساساً به دلیل تعارض با حریم خصوص مسکوت گذاشته شود. معمولاً در کشورهای دیگر برای شناسایی کاربران از ابزار فنی شناسایی آی پی استفاده می‌شود تا مشخص شود که افراد در فضای مجازی چه فعالیتی انجام داده‌اند و در صورت بروز جرایم، دسترسی به کاربر از طریق همین آی پی‌ها قابل شناسایی است. فارغ از طرح‌های مربوط به نهادهای داخلی، اصل قابل شناسایی بودن کاربران اینترنت، مخصوصاً برای هدف این پژوهش، یعنی جلوگیری از بزه‌دیدگی کودکان در فضای مجازی، امری مطلوب و به عنوان یکی از راهکارهای موثر قابل شناسایی خواهد بود. اصولاً یکی از دلایلی که مجرمین، فضای مجازی را برای ارتکاب جرایم انتخاب می‌کنند، شانس ناشناس ماندن هویت مرتکبین جرم است، چرا که مانند بسیاری از کاربران اینترنت، این افراد از اسامی مستعار استفاده می‌کنند و به عنوان کاربر مهمان و ناشناس به یک سایت متصل می‌شوند و برای نیروهای نظامی و امنیتی بسیار دشوار است که هویت واقعی آنها را ردیابی کنند. در فضای مجازی و سایبری هم موانع فیزیکی مانند ایست و بازرسی، مرز یا گمرک وجود ندارد. به عبارت دیگر می‌توان گفت که جرم‌شناسان می‌گویند یکی از دلایل کثرت وقوع جرم درحاشیه شهرها، مهاجرنشین بودن آنها و ناشناخته بودن افراد یک محله برای همدیگر است. بر حسب تجربه نیز ثابت شده است که اگر افراد یک محل همدیگر را بشناسند کمتر مرتکب جرم می‌شوند. فضای سایبر فضایی است که اهالی آن در عین وجود ارتباط، همدیگر را نمی‌شناسند. و هر روز می‌شود با یک هویت خاص وارد این فضا شد، لذا این فضا خودبه‌خود جرم‌زا و آسیب‌آفرین است. حتی اگر پلیس هم پس از زحمات زیاد بتواند آدرس مجرم را پیدا کند چون در فضای واقعی با مرزهای جغرافیای و محدودیت‌های آن روبروست اگر مجرم در کشور دیگر باشد به سختی می‌شود او را دستگیر و مجازات کرد. اما با رشد فناوری‌های علمی، امروزه در سراسر جهان با استفاده از ابزار فنی و تکنیکی، می‌توان به هویت کاربر اینترنت و جغرافیای مکانی کاربر اینترنت دسترسی پیدا کرد و این موضوع بسیار در یافتن جرایم در فضای مجازی کاربرد داشته و بسیاری را از ارتکاب جرم در فضای مجازی باز داشته است. ناظران اینترنت می‌توانند فعالیت‌های آنلاین مربوط به یک آی پی خاص را ببینند، سپس می‌توانند اطلاعات زیادی در مورد کاربری که از این آی پی به اینترنت وصل شده است پیدا کنند. برای مثال مشخص می‌شود که کاربری با آدرس آی پی خاصی به وبسایت‌های زیر دسترسی داشته است: به اشتراک‌گذاری عکس آنلاین و وبسایت‌های سلامتی. در حقوق داخلی و در حوزه حمایت از حقوق کاربران و جلوگیری از بزه‌دیدگی آنها، می‌توان از ظرفیت شناسایی هویت کاربرانی که علیه امنیت و جان و آبروی قربانیان اقدام می‌کنند استفاده مفید نمود.

نتیجه گیری

در این پژوهش، تلاش گردید تا راهکارهایی در رابطه با سیاست موثر و عادلانه برای برخورد با مرتکبین جرایم سایبری و، مهم تر از آن، احقاق حق بزه دیده ارائه شود. نکته مهم در این رابطه اینست که در این فرایند، قربانیان به هیچ وجه مجدداً مورد آسیب قرار نگیرند همچنین قربانیان می بایست به عنوان افرادی ذینفع در این روند، با حق و حقوق قانونی، تلقی شوند. با این وجود، آن ها، پس از طرح شکوائیه، غالباً هیچگونه اعمال نظری در فرایند رسیدگی ندارند زیرا دستگاه قضائی متأسفانه در تمامی موارد از قربانیان حمایت نمی کند. فلسفه ما، مبنی بر اینست که، به قربانی این اجازه داده شود تا در تمام مراحل دادرسی، دسترسی به اطلاعات لازم را داشته باشد. علاوه بر این ما معتقدیم که بزه دیده می بایست قادر به این باشند که از مجرم جبران خسارات ناشی از صدمات و آسیب های وارده را دریافت کند و اجازه این را داشته باشند که در تعیین مجازات مجرم، پس از مجرم شناخته شدن او، نقشی داشته باشند در غیر اینصورت احتمال زیادی وجود دارد که قربانی در این فرایند دادرسی دچار احساس پوچی و بی ارزشی شود. ما نباید فراموش کنیم که قربانی، برای اینکه بحران روانی ناشی از خسارات مادی و معنوی وارد شده را سریعتر پشت سر گذارد، نیاز شدیدی به این دارد که احساس کند عدالت در این مورد اجرا شده است. در خصوص پرسش ها و فرضیه های مطروحه و اثبات و رد آنها نیز باید گفت که مهمترین سوال پژوهش مبتنی بر این بود که اصولاً اثربخشی سیاست تقنینی، قضایی و اجرایی ایران در حمایت از بزه دیده سایبری تا چه اندازه است. در این خصوص نتایج تحقیق موید این مطلب است که برای حمایت همه جانبه از بزه دیده جرائم سایبری، قوانین ثابت و غیرفراگیر در سیستم قضایی موجود است و البته اجرای آن هنوز کامل نیست و جای کار دارد. پرسش دیگر این بود که اصولاً قانون، چه ابزارها و راهکارهایی برای پیشگیری از جرائم سایبری در اختیار دارد که در این خصوص نیز روشن شد که با وضع قوانین و مقررات جدید و مدون و اجرا و پیگیری قضایی مستمر آن، می توان گام های مطلوبی برای پیشگیری از جرایم سایبری برداشت. دیگر این که پرسیده بودیم که در سال های اخیر، چه تغییراتی در حمایت از بزه دیده سایبری در قانون اعمال شده است که در این خصوص نیز مشخص شد که قوانین حمایتی از بزه دیده حملات سایبری تغییر کرده ولی در این زمینه نیاز به حمایت اجرایی و پیگیری قضایی بیشتری احساس می شود. به بیان دیگر اگر بخواهیم به طور خلاصه نتایج تحقیق را دسته بندی نماییم باید بگوییم که نتایج و یافته های پژوهش موید این مطلب است که حمایت های خاصی از بزه دیده در فضای سایبری به عمل آمده است، هم از نظر تقنینی چندین قانون اختصاصی در این حوزه تصویب شده است و هم از نظر اجرایی راهکارهایی نظیر جستجوگر ایرانی، تقویت پلیس فتا و اجرایی شدن

راهکارهای پیشگیرانه از طریق اقدامات وزارت ارتباطات و آموزش و پرورش عملی شده است و هم از نظر قضایی راهکارهایی نظر تخصیص قضات مخصوص، وکیل تسخیری، عدم تعلیق و تخفیف به مجرمین خاص پیش‌بینی شده است. البته اقدامات مذکور هرگز کافی و وافی نبوده است و نتایج تحقیق نشان داد که در این خصوص نواقص و موانعی وجود دارد، از جمله موانع حقوقی و سیاسی نظیر امکان مخفی ماندن مجرم در فضای مجازی و یا اتخاذ سیاست‌های تشدید کننده وقوع بزه در فضای مجازی، موانع فرهنگی و اقتصادی، نظیر فقدان نظارت کافی والدین بر فعالیت مجازی و سود مالی ناشی از جرایم فضای مجازی که برای رفع این نواقص و موانع پیشنهادهایی نظیر نامناسب جلوه دادن شرایط پیش‌جنایی، تقلیل خطرات از طریق اقدامات امنیتی، شناسایی عوامل خطر، پیش‌بینی سیم کارت مخصوص کودکان، پیش‌بینی فضای مجازی مخصوص کودکان، پیش‌بینی فیلترینگ، تخصیص کلاس آموزشی در مدارس در رابطه با نحوه استفاده از فضای مجازی، شناسایی کاربران فضای مجازی از طریق منشاء اتصال به اینترنت، واکنش غیرکیفری پلیس فتا در قبال بزه‌دیدی در فضای مجازی ارایه شده است.

فهرست منابع

۱. اسلامی، ابراهیم، (۱۳۹۵)، جایگاه حمایت از بزه‌دیدگان جرایم سایبری در مقررات کیفری حقوق داخلی و حقوق بین‌المللی، نشریه پژوهشنامه حقوق اسلامی، شماره ۴۳.
۲. اله وردی، فرهاد، (۱۳۹۷)، جبران خسارت بزه دیده در جرایم سایبری، مقاله ارایه شده به چهارمین کنگره فرهنگ مذهبی، دانشگاه قم.
۳. جلالی فراهانی، امیرحسین، (۱۳۸۹)، درآمدی بر آیین دادرسی کیفری جرایم سایبر، تهران، نشر خرسندی.
۴. ذبیح الله نژاد، وحید، (۱۳۹۶)، نقش پلیس فتا در پیشگیری وضعی و پیشگیری اجتماعی از جرایم سایبری، نشریه دانش انتظامی البرز، شماره ۱۴.
۵. رایجان اصلی، مهرداد، (۱۳۹۰)، بزه‌دیده‌شناسی حمایتی، تهران، نشر دادگستر.
۶. رئوفی، زهرا، (۱۳۹۶)، حق برخورداری اطفال از وکیل مدافع، نشریه جستارهای حقوق عمومی، شماره ۲.
۷. زکوی، مهدی (۱۳۹۲)، بزه‌دیدگان خاص در پرتو بزه‌دیده‌شناسی حمایتی، تهران، نشر مجد.
۸. شریف، مهشید، (۱۳۸۷)، آموزش برای رفتار بهتر، تهران، نشر طیف نگار.
۹. صادقی، محمدرضا، (۱۳۷۰)، تربیت در خانواده، تهران، نشر آرین.
۱۰. صیقل، یزدان، (۱۳۸۹)، پیشگیری کنشی از جرایم سمعی و بصری، نشریه مطالعات پیشگیری از جرم، شماره ۱۶.
۱۱. عظیم زاده اردبیلی، فائزه، (۱۳۸۲)، خانواده و بنیان حقوق کودک، نشریه ندای صادق، شماره ۳۰.
۱۲. فتح الهی، سید سیامک، (۱۳۹۸)، پلیس و شیوه‌های نوین پیشگیری از بزهکاری اطفال و نوجوانان، مجموعه مقالات برگزیده همایش علمی کاربردی پلیس و نظام عدالت برای کودکان و نوجوانان، تهران، نشر حدیث کوثر.
۱۳. گلدوزیان، ایرج، (۱۳۹۴)، محشی قانون مجازات اسلامی، تهران، نشر مجد.
۱۴. نیازپور، امیرحسین، (۱۳۸۶)، بررسی لایحه پیشگیری از وقوع جرم، ساختار و سازمان پیشگیری از جرم، نشریه مطالعات پیشگیر یاز جرم، شماره ۴.
۱۵. یوسفی مراغه، مهدی، (۱۳۸۸)، بررسی تطبیقی حقوق مالی بزه‌دیدگان در حقوق آمریکا و ایران، تهران، نشر جنگل، ۱۳۸۸.
16. Audette, (2003), programme d'Intervention en Milieu scolaire :Une approche pluridisciplinaire pour contrer la violence, le tabac et les drogues a l'ecole, presentation sur la conference international sur la violence dans les ecoles, Quebec May.

17. Currani. John F, (2007), Internet Crime Victimization: Sentencing, Mississippi Law Journal, Vol.76.
18. Farrington D. P. (2003), Family Influences on Delinquency, Chapter10, Jones and Bartlet, Publishers, llc, Availableatsamples, jbpub.com/9780763760564/60564_CH10_Springer.pdf.
19. Furnell, (2002), Cybercrime: vandalizing the information society, London, Addison Wesley.
20. Gillis, (2003), community Qutreach through police in schools, OVC Bulletin, 2003

